

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

litet för Gyllensten är påträngande i *Just så eller kanske det* (1989), en bok som Benktson av naturliga skäl inte kunnat behandla.

Ett område, som Benktson endast tangerar är Gyllenstens aktualisering av Augustinus' teckenteori. Även om den inte kan omedelbart knytas till Benktsons huvudämne torde den spela en viktig roll i romanerna från slutet av 1970-talet – åtminstone – och senare. Här tycks finnas en hermeneutisk nyckel till gyllenstenska teman (som kallats både »strukturalistiska» och »postmodernistiska»), vilka förenar honom med diktare som Borges, Eco m.fl.

Den diskussion Benktson för kring tidsuppfattning och verklighetssyn rör grundläggande aspekter på Gyllenstens författarskap, där frågorna ställs i varje bok från olika utgångspunkter, allt i den »existentiella grundforskningens tjänst». Härvid kommer också olika litterära metoder till användning. Mycket intressanta är t.ex. minnets funktioner i *Senilia* med de narratologiska kopplingarna till bl.a. Mann och Proust. Emellertid spelar just tidsbegreppet en mindre framträdande roll i vissa böcker. Nackdelen med Benktsons genomgång är att han inte nyanserar detta. För honom räcker det att konstatera en intressant användning av tidsmotivet för att en lång kedja av associationer skall byggas upp. Detta skymmer delvis det enskilda verkets karaktär av litterärt gestaltat livsexperiment.

Problemet med en undersökning som Benktsons är att den ibland förlorar sig i detaljer, med negativa effekter för helhetsbilden. När det gäller Gyllenstens författarskap är det avgörande att man har blicken öppen för helheten i spänningen mellan värld/verklighet – tid – individ. Här kommer de litterära gestaltungsproblemen in. Som redan nämnts undgår Benktson inte kritik, men han framhåller dock själv, att litterära metoder korresponderar med skilda tidsbegrepp. Främst gäller detta den teologiska tolkningstraditionens relevans för Gyllensten. Bland annat försöker Benktson precisera hur den allegoriska resp. den typologiska (figurala) utläggningsmetoden kommit till användning. Om detta har Gyllensten under 1970-talet och senare själv skrivit en hel del, bland annat i publicerade arbetsanteckningar i samband med romanerna. Detta material använder Benktson klokt i behandlingen av de senare romanerna. Han gör sig dock enligt min mening skyldig till övertolkning vid analysen av den tidigare produktionen, främst *Barnabok* och *Senilia*. Det är inte troligt att Gyllensten haft det typologiska tolkningssättet aktuellt, när han lanserade ett nytt mytbegrepp i *Det blå skeppet*. Det är snarast Kierkegaard och Mann (Josefromanen) som var de viktiga inspirationskällorna vid denna tid. Benktson sätter också Kierkegaards *Frygt og Bæven* i samband med *Det blå skeppet* (liksom tidigare Thure Senström) men går troligen för långt i sin vilja att förankra *Det blå skeppet* direkt i kyrkofädernas tradition. Det framåtriktade och handlingsinriktade i LG:s mytbegrepp har närmast att göra med Kierkegaards »reduplikation», men det är intressant att Benktson visar på Kierkegaard som en länk i den teologiska tolkningstradition, som Gyllensten senare kommer att fördjupa sig i (något som

Benktson ägnar viktiga sidor). Kommande forskning i Gyllenstens (och andra samtida författares) verk, inte minst på fält, som kan markeras med kodord som »figura» och »gentagelse», har mycket att hämta i Benktsons bok. Hans studie är ett viktigt bidrag till kartläggningen av ett stort forskningsfält, där mycket spännande arbete återstår.

Hans-Erik Johannesson

Göran Hermerén: *Art, Reason, and Tradition. On the Role of Rationality in Interpretation and Explanation of Works of Art*. Studier utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1989–1990:2. Stockholm; Almqvist & Wiksell International, 1991.

Göran Hermerén (red.): *Att tala utan ord. Människans ickeverbala uttrycksformer. Föredrag vid symposium i Vitterhetsakademien 25–26 oktober 1989*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 24. Stockholm; Almqvist & Wiksell International, 1991.

Litteraturteorin och litteraturhistorien har varit mycket trendkänsliga under de senaste decennierna, säger Göran Hermerén i början av *Art, Reason, and Tradition*. Han suggererar fram bilden av en serie skolbildningar som snabbt avlöst varandra, och där nu också dekonstruktionen tycks vara på väg ut. Hermerén sörjer ingalunda dekonstruktionens (eventuella) försvinnande, fast han hellre skulle ha velat se den rationellt vederlagd än avlagd som en numera omodern intellektuell kostym. Men vilken roll kan egentligen förnuft och rationalitet spela i tolkning och förklaring av konst och litteratur? Det är det temat som Hermerén säger sig vilja behandla i boken.

Man kan, i förbigående sagt, fråga sig om Hermeréns antydda beskrivning av sakernas tillstånd inom litteraturvetenskapen är helt rättvisande. Åtminstone den vanliga, någotsånär etablerade svenska litteraturvetaren är minst av allt någon vindflöjel, och han eller hon tar bara med rätt stor urskillning till sig nya begrepp och synsätt ur det ständigt utökade utbudet inom litteraturteorin. Det minskar dock inte vikten av Hermeréns frågeställning för litteraturvetaren, som ju hur som helst måste hitta ett rationellt försvarbart sätt att förhålla sig till dekonstruktion, feminism, hermeneutik, receptionsetetik, marxism, psikoanalys osv. – en lista som ständigt blir längre, eftersom gamla approacher aldrig dör utan på sin höjd bleknar bort. (Det djupare problemet för litteraturvetaren är nog inte vetenskapliga modeväxlingar, utan att många delvis oförenliga betraktelsesätt är vetenskapligt aktuella samtidigt.)

Hermerén koncentrerar sig på att ta upp rationalitetens roll vid vissa typer av tolkning och förklaring av konstverk och litterära verk, nämligen vid resonerang om påverkan och intertextualitet. Efter en inledande presentation av bokens frågeställning diskuterar han, i var sitt kapitel, först rationalitetsbegreppet och olika typer av rationell argumentation,

därefter påverkansresonemang och så intertextualitetsresonemang. Till sist samlar han ihop trådarna i ett avslutande kapitel om traditioner och rationalitet.

Jag tycker inte att målangivelsen och dispositionsidén i Hermeréns bok är helt lyckade. Undertiteln utlovar en analys av rationalitetens roll vid tolkning och förklaring av konstverk. Den fråga som faktiskt ställs i centrum är emellertid, huruvida rationell argumentation är möjlig när de som är oense utgår från skilda vetenskapliga normer. Rationalitet spelar rimligen en roll inte bara i debatt mellan forskare, utan i hela forskningsprocessen: i valet av forskningsobjekt och metod, i analysen av forskningsobjektet, i utformningen av den skrivna tolkningen eller förklaringen, osv. Undertiteln verkar alltså vara vidare än vad som är riktigt berättigat.

Som läsare får jag också känslan, att boken behandlar två olika problemkretsar som på sin höjd tangerar varandra. Dels tar Hermerén upp möjligheten till rationell diskussion av normativa frågor, dels påverkans- och intertextualitetsbegreppens karaktär. Tanken är att resonemangen om påverkan och intertextualitet ska illustrera rationalitetsproblematiken vid tolkning och förklaring av konstverk. Men det förefaller en aning tillfälligt, kanske t.o.m. en aning perifert, att enbart utgå från just denna illustration, och dessutom integreras den egentligen bara i mycket begränsad utsträckning i Hermeréns behandling av rationell argumentation.

Det finns naturligtvis många sätt att disponera en bok om rationalitetens roll vid tolkning och förklaring i de estetiska vetenskaperna. Hermeréns uppläggning är, tror jag, tilldels motiverad av en önskan att på nytt få ge sin syn på vissa frågor som han behandlat tidigare. Påverkansforskningens logik är ett område som har intresserat Hermerén mycket länge; den stora manifestationen av det intresset är hans bok från 1975, *Influence in Art and Literature*. Men åtminstone i Sverige har relevansen hos analyserna i den boken ifrågasatts; fr.a. gav Louise Vinge boken en skarpt kritisk recension i *Samlaren* 1976. Dessutom har nog många fått intrycket att den vetenskapliga utvecklingen har gått dithän, att begreppet 'intertextualitet' gjort påverkansbegreppet slutgiltigt omodernt. Jag skulle tro att Hermerén gärna har velat få tillfälle att komma med en del repliker och nya kommentarer på det här området. Men han ser uttryckligen sig själv som en analytisk filosof, och han är såklart väl medveten om att t.ex. intertextualitetens teoretiker har andra vetenskapsideal. Det har, förmodar jag, bidragit till att han i samma sammanhang har velat dra in rationalitetsproblematiken och undersöka frågan, i vilken utsträckning som en rationell debatt mellan företrädare för olika forsknings-traditioner inom de estetiska vetenskaperna alls är möjlig. Jag gissar att Hermeréns nya bok har en bakgrund som bl.a. är av det slaget, och menar att det är både på gott och ont. Jag tror att det bidrar till att förklara det tydliga engagemang som finns i boken, men också en viss faktisk splittring i bokens inriktning.

Nog om detta. *Art, Reason, and Tradition* är präglad av öppenhet för andras åsikter och en oaggessiv

tillit till förnuftet, och den framstår själv som ett gott praktiskt exempel på möjligheten av att föra en rationell diskussion över forskarskolornas gränser. Boken är kort – den är på bara drygt 100 sidor – och skriven utan all teknisk filosofisk apparat. Med litteraturvetenskapliga mått mätt är boken ändå ganska krävande, men den har också en hel del att erbjuda litteraturvetare med teoretiska intressen.

Mest läsvärt för litteraturvetare i allmänhet är säkert bokens fjärde kapitel, »Traces of Intertexts». Här analyserar Hermerén konkreta textställen hos främst Kristeva, Jenny, Bloom, Riffaterre och Genette för att försöka fixera innebörderna i, och funktionerna hos, begreppet 'intertextualitet'. Det ligger i sakens natur att Hermerén påpekar inte så få otydligheter hos de behandlade forskarna, men han gör det snarare i ett explikatoriskt än ett direkt polemiskt syfte. Den explicita kritik som han framför är ganska sparsam och enligt min mening befogad. Jag håller t.ex. med Hermerén då han gör gällande, att Kristevas metaforiska bruk av begreppet 'dialog' riskerar att bli en tankefälla, eller när han argumenterar för att Jennys idé att intertextuell förståelse är nödvändig för textförståelse antingen är trivial eller felaktig.

Hermerén anser, att mycket av det substantiella som intertextualitetens teoretiker påstår, är möjligt att uttrycka i termer av påverkan. Ätminstone i vissa enkla fall har han säkert helt rätt i det: när Riffaterre omtalar ett bestämt textställe hos Gautier som »intertextuellt determinerat» av en rad hos Racine, kunde han t.ex. nog, som Hermerén menar, sakligt sett lika gärna ha sagt att Gautier var »påverkad» av Racine. Man kunde kanske ha väntat sig att Hermerén skulle gå längre och göra gällande, att påverkansbegreppet egentligen kan ersätta begreppet 'intertextualitet'. Det är emellertid inte hans konklusion; han anser tvärtom att begreppet 'intertextualitet' har tillfört diskussionen nya moment. Speciellt hävdar han, att intertextualitetsbegreppet på ett annat sätt betonar den möjliga mångfalden av påverkanskällor, skjuter författaren i bakgrunden och fokuserar läsarens betydelsekonstruerande och betydelseuppläsvelse. Hermerén skisserar också olika aspekter eller betydelser av intertextualitet.

Hermerén ser det som möjligt att behålla begreppet 'påverkan' som ett instrument vid undersökningar av verks faktiska genes, och använda intertextualitetsbegreppet vid studiet av textbetydelse och läsareception. Resonemang om intertextualitet har nämligen sina givna begränsningar, menar han. De kastar inget ljus över konstverks faktiska tillkomst-historia, och därmed inte heller över den kreativa processen. Just här har begreppet 'påverkan' sin givna uppgift. Dessutom ligger ett påverkansbegrepp till grund för många varianter av begreppet 'tradition' (ett begrepp som Hermerén kommenterar utförligt i sitt slutkapitel). Detta är några av kärnpunkterna i Hermeréns tredje kapitel, »Aspects of Influence». Kapitlet kan ses som en repetition av, och ett försvar för, grundståndpunkterna i *Influence in Art and Literature*. Men man måste tillägga, att Hermerén samtidigt går kritiken av den tidigare boken till mötes i viss utsträckning. Det slår igenom åtminstone i hans

nedprioritering av den rena begreppsanalysen, och i att han nu tycks tilldela påverkansresonemangen en mer begränsad roll.

I den nya boken figurerar, som redan sagts, resonemang om påverkan och intertextualitet bara som exempel. Huvudfrågan är, huruvida rationell diskussion är möjlig mellan forskarskolor med skilda normer och inriktningar.

Hermerén anser inte att det finns någon neutral, värderingsfri, objektiv plattform för vetenskapsmanen att ställa sig på. Följaktligen tror han heller inte, att det existerar någon rationalitet i s.a.s. absolut mening. Men han menar förstås ändå att rationalitet i mer begränsad betydelse har en viktig plats i de estetiska vetenskaperna. När forskare sätter sig samma vetenskapliga mål, som att göra ett dunkelt ställe i en given text begripligt, kan de t.ex. naturligtvis rationellt kritisera varandras lösningsförslag för att vara ologiska eller osammanhängande, eller för att inte förklara det som bör förklaras, eller för att inte ge den bästa möjliga förklaringen. Mer problematiskt är det, då forskare står på var sin plattform och inte söker uppnå samma vetenskapliga mål eller arbetar med samma kriterier på vetenskaplighet. Kan deras vetenskapliga preferenser rationellt kritiseras? Hermerén menar att det är möjligt åtminstone i begränsad utsträckning. Han hänvisar till Parfitts *Reasons and Persons* (1984) och säger, att vi utan att s.a.s. försöka tvinga bort motståndaren från hans plattform kan rationellt kritisera honom genom att peka på fakta som vi menar att han förbisett eller brister i logik som vi menar att han gjort sig skyldig till, eller genom att försöka avlägsna inflytanden som vi menar har verkat störande på hans omdöme. På den senare punkten hänvisar Hermerén till Richard Brandts *A Theory of the Good and the Right* (1979), som bl.a. beskriver en »kognitiv psykoterapi» anlad på att avlägsna felaktiga tanke- och känslor. Hermerén är dock noga med att understryka, att ingen ytterligare rationalitetens appellationsdomstol står oss till buds, ifall motparten inte skulle ta intryck av våra försök att påverka honom i förment rationell riktning.

De just refererade grundidéerna är föga överraskande, men referatet gör förstås inte full rättvisa åt Hermeréns nyanserade diskussion om rationalitet och den rationella argumentationens villkor. Jag kan inte bedöma det filosofiska nyhetsvärdet hos hans synpunkter. Men åtminstone den som inte är filosof till yrket fördjupar säkert sin förståelse av den intellektuella debattens möjligheter och begränsningar genom en eftertänksam läsning av Hermeréns bok.

*

I oktober 1989 arrangerade Vitterhetsakademien ett symposium i Stockholm om ickeverbal mänsklig kommunikation; symposiet var initierat av musikforskaren Ingmar Bengtsson. Ämnet ickeverbal kommunikation uppfattades som ganska förbisett i Norden. Tanken var, att en rad forskare från olika discipliner skulle samlas för att belysa eller delbelysa det, var och en utifrån sin speciella kompetensbakgrund. Hur samarbetet på fältet eventuellt kunde drivas vidare fick bli en senare fråga.

Innan bidragen hunnit publiceras avled Ingmar Bengtsson, och det är nu Göran Hermerén som har samlat Bengtssons inledningsord till symposiet och tretton deltagares föredrag, ibland bearbetade, i konferenspublikationen *Att tala utan ord*. Boken är välredigerad, men jag skulle ha varit tacksam för korta presentationer av bidragsgivarna, som i många fall var okända namn för mig.

Som man kan förstå, är föredragen mycket olika till sin inriktning. Några bidrag har en rätt övergripande karaktär. Olaf Øyslebø, författare till boken *Ikkeverbal kommunikasjon* (1988), karakteriserar forskningsfältet i dess helhet och föreslår avslutningsvis att man inrättar ett gemensamt skandinaviskt centrum för forskning i ickeverbal kommunikation och förlägger det till Göteborg. Göran Hermerén och Jens Allwood behandlar mening och kommunikation resp. kroppskommunikationens uttryck och innehåll. Andra mer generella bidrag tar upp dans (Ivo Cramér), bild (Sven Sandström) och den neurofysiologiska bakgrunden till våra rörelser (Sten Grillner). Resten av föredragen berör mer specifika förhållanden; flera av dem utgår från konkreta forskningsprojekt som föredragshållaren genomfört. De mer specialinriktade bidragen rör sig från språkets paralingvistiska utmärker (Birgitta Englund Dimitrova) över kroppens, gesternas och mimikens symptomala eller förspråkliga uttrycksvärden (Lars Kennerstedt, Sverker Runeson, Ragnhild Söderbergh, Göran Sonesson) till musik (Frede V. Nielsen) och den religiösa extatikernas kommunikation med det gudomliga – Louise Bäckman introducerar fenomenet shamanism.

Bidragen är var för sig intressanta. I flera fall är de helt utmärkt populärvetenskap; det gäller bl.a. just Bäckmans artikel. Det är förstås oundvikligt, att boken samtidigt gör ett något splittrat intryck. Det växer förvisso inte fram någon sammanhängande bild av ickeverbal kommunikation – men det var ju inte heller ambitionen.

I Ingmar Bengtssons korta inledning skisseras intentionerna bakom symposiet. Bengtsson har en stark och välartikulerad övertygelse om att mänsklig intelligens och mänskligt tänkande inte behöver ha verbal form, att det ickeverbala tänkandet på sitt vis kan vara mycket precist, och att det hör till det som är essentiellt i vår tillvaro. Åtminstone glimtvis bekräftas det berättigade i den övertygelsen i flera av föredragen, och detta är höjdpunkter i boken. Jag tyckte t.ex. att det var fascinerande att läsa, i Ragnhild Söderberghs bidrag, om kontaktberedskapen mellan mor och barn redan från födelseögonblicket, och om dess successiva utveckling, via förspråklig »proto-kommunikation» i blick, rörelse och ljud, fram mot bruket av konventionella symboler.

Anders Pettersson